

***Mladi prekerni in emigracija v
času krize:
predstave, realnosti, pasti***

**Horizont dogodka –
Inštitut za nepodredljive vednosti**

Ljubljana, oktober 2013

Ta prispevek je nastal v okviru projekta "Prekerni mladi in odločitev za emigracijo v času krize: predstave, realnost in pasti", ki ga sofinancira Urad Vlade RS za komuniciranje v okviru sklopa "Evropsko leto državljanov".

REPUBLIKA SLOVENIJA
URAD VLADE RS ZA KOMUNICIRANJE

ZA EVROPO GRE
ZA VAS GRE

Vključite se v razpravo

Evropsko leto državljanov 2013
www.europa.eu/citizens-2013

Prispevek izraža mnenje avtorjev in ne predstavlja uradnega stališča Vlade Republike Slovenije.

UVOD

Projekt *"Mladi prekerni in emigracija v času krize: predstave, realnosti, pasti"* je bil posvečen razumevanju povezav med prekernostjo mladih v Sloveniji in njihovo emigracijo znotraj Evropske unije. Namen projekta je bil opraviti sondažno raziskavo na tem področju ter zastaviti smernice oziroma odprta vprašanja za morebitno nadaljnje raziskovanje. Raziskava sloni na hipotezi, da se med ekonomsko krizo potreba posameznikov po preseganju in odpravljanju negativnih vidikov prekernosti čedalje močneje izraža v emigraciji, zlasti mladih, in to tudi v Sloveniji, ki sicer velja za državo z razmeroma nizko stopnjo izseljevanja.

To hipotezo dopolnjujejo podatki, da se je v letu 2012 iz Slovenije izselilo znatno število državljanov, čemur vse več pozornosti posvečajo tudi mediji. Največ obravnave sta zaenkrat deležna dva pojava: t.i. beg možganov mladih¹ in zaposlovanje slovenskih državljanov v Avstriji². Oba pojava naraščata in sta

¹ Beg možganov je v strokovni literaturi opredeljen različno, v javnem diskurzu pa se ta izraz večinoma uporablja v primeru selitve visoko izobraženega kadra, torej tistih, ki naj bi bili najbolj perspektivni in ustvarjalni člani družbe in naj bi zato imeli potencial, da državi pomagajo pri strategijah preseganja negativnih učinkov gospodarske krize. Tudi preprosta *cost-benefit* analiza kaže, da ima v takih primerih škodo država, ki je posameznika šolala, stipendirala, zdravila itn., če ima kasneje koristi od njegovega ustvarjanja in dela država, v katero se je odselil. Diskurz bega možganov v nekaterih aspektih spodbuja moralno paniko, upravičenost katere je problematična. V diskurzu o begu možganov so tudi pogosto tendenciozno poudarjeni individualna ambicioznost ter individualne zgodbe o uspehu, redko pa se omenja primere, ko so se mladi visoko izobraženi posamezniki vrnil v Slovenijo, ker v tujini niso dosegli želenega iz povsem strukturnih razlogov. Glej denimo naslednje prispevke v medijih:

<http://web.vecer.com/portali/vecer/v1/default.asp?kaj=3&id=2013073105941577>,

<http://www.delo.si/novice/slovenija/zacel-se-je-beg-mozganov.html>,

<http://www.dnevnik.si/slovenija/v-ospredju/krozenje-mozganov-z-misljijo-na-beg>.

² Uradno naj bi več kot štirinajst tisoč slovenskih državljanov delalo v Avstriji, neuradno pa celo več kot dvajset tisoč. Največkrat so zaposleni v proizvodnji, gradbeništvu, trgovini, kmetijstvu, opravljajo sezonska dela, storitve v turizmu, zdravstvu in skrbstvu. Zajemajo razne starostne razrede in strokovne profile (<http://www.rtvsllo.si/slovenija/ukinitev-posebne-davcne-olajsave-za-delavce-migrante/320543>). Opravljajo dela, ki jih avstrijski delavci zavračajo (deficitarna dela), a so z vidika slovenskega delavca dobro plačana in nudijo zadovoljivo delovno okolje. Pomemben dejavnik je dejstvo, da mnogi slovenski delavci govorijo nemški jezik. Pojav intenzivno spreminja čezmejno dinamiko med sosednjima državama in pomeni potencial gradnje transnacionalnih skupnosti. Pri tem pa se poraja vprašanje, ali je povečanje števila zaposlenih čez mejo novost in posledica ekonomske krize oziroma koliko je na porast tovrstnega zaposlovanja vplivala sprostitvev trga dela leta 2011, ko sta Avstrija in Nemčija omogočili zaposlovanje slovenskih državljanov brez predhodne pridobitve delovnega dovoljenja. Regije, iz katerih se v Avstriji zaposluje največ oseb, se namreč že zadnjih dvajset let soočajo s hudimi gospodarskimi težavami ter visoko brezposelnostjo. Dejstvo je tudi, da je med temi delavci največ takih, ki bi jih lahko označili kot dnevne ali kvečjemu

povezana z večanjem brezposelnosti oziroma z zmanjševanjem zaposlitvenih in drugih priložnosti ter posledičnim nižanjem kvalitete življenja v Sloveniji. Ne kažeta pa polne slike družbenih procesov, povezanih z emigracijo iz Slovenije, ki jih spodbuja gospodarska kriza.

Pri raziskovanju kompleksnih družbenih procesov, kot so migracije, je treba upoštevati ne le ozke ekonomske, temveč tudi neekonomske dejavnike, hkrati pa jih umestiti v širši družbeni kontekst. V raziskavi so nas zato na eni strani zanimali subjektivni vidiki, ki botrujejo odločitvi mladih za selitev. Na drugi strani pa smo želeli emigracijo povezati s konceptom prekernosti in tako izpostaviti določene aktualne družbene procese, da bi dobili jasnejšo sliko obravnavane tematike.

METODOLOGIJA

V okviru projekta smo najprej pregledali nekatere relevantne vire, ki so nam pomagali zastaviti polje raziskovanja ter opredeliti temeljna raziskovalna vprašanja. Na tej podlagi smo oblikovali vprašalnik ter opravili pol-strukturirane intervjuje. Opravili smo deset intervjujev z mlajšimi prekernimi posamezniki, ki so na različne načine izkusili emigracijo. Med "mlajše" smo uvrstili tudi t.i. "mlajše starejše" oziroma "starejše mlajše", torej generacijo zdajšnjih tridesetletnikov, ki velja za populacijo, ki je kot prva izkusila posledice uvajanja večje fleksibilizacije trga dela, je najdlje prekerizirana in kot taka občuti največ negativnih vidikov prekerizacije. Kot ciljno skupino smo opredelili posameznike, ki niso redno zaposleni in ki v tujini niso imeli vnaprej dogovorjenega delovnega razmerja. Pri njih se zjamčena zaposlitev v tujini ne kaže kot osrednji motiv selitve. Z intervjuji pridobljene podatke smo analizirali ter organizirali fokusirano javno diskusijo, da smo preverili delne zaključke raziskave in jih dopolnili.

tedenske migrante, saj imajo v Sloveniji družine in socialne mreže, tukaj živijo, trošijo v tujini zaslužene plače itd. Zastavlja se tudi vprašanje, koliko bi različni ukrepi, kot je denimo dvojna obdavčitev zaposlenih v Avstriji, vplivali na tovrstno emigracijo.

Na tak način zbrana subjektivna etnografija ne more podati celovite slike obravnavane tematike, saj vzorec ni reprezentativen. Poglobljene individualne zgodbe pa vendarle na poglobljen način osvetlujejo subjektivne vidike pojava emigracije prekernih mladih in s tem pomembno prispevajo k identifikaciji odprtih vprašanj v zvezi s procesi prekerizacije in izseljevanja.

SUBJEKTIVNA DOJEMANJA PREKERNOSTI V ČASU KRIZE

Mnogo mladih in tudi nekoliko manj mladih³ državljanov Evropske unije ima izkušnjo prekernosti. Tudi v Sloveniji je delež prekernih med mladimi visok.⁴ Izraz "prekernost" označuje rezultat prepleta mnogoterih dejavnikov sodobne eksistence oseb, ki delajo in živijo v negotovih okoliščinah. Ti dejavniki so v veliki meri posledica vse večje fleksibilizacije trga dela, sprememb na področju socialne politike, trga nepremičnin, stanovanjske politike itn., ki imajo za učinek izključitev posameznikov iz modela zaposlovanja za nedoločen čas in pripadajočega socialnega varstva ter s tem njihovo marginalizacijo, negotovost in grožnjo revščine.

Prekernost mladih se v Sloveniji danes kaže v tem, da niso polno zaposleni za nedoločen in polni delovni čas, temveč delajo občasno in projektno, pogosto na podlagi veriženja avtorskih ali podjemnih pogodb, kratkotrajnih zaposlitev za določen čas in celo dela "na črno" itn. Pogosta oblika prekernega dela je tudi delo preko študentskih napotnic. Prav slednje je zaradi razmeroma ugodne cene, ki jo delodajalec plača za delo, in velike prožnosti delavca-študenta pogosto

³ To so tisti, ki so trenutno stari med trideset in štirideset let in ki jih včasih označujejo z oksimoronom "starejši mlajši" ali "mlajši starejši".

⁴ Glej na primer naslednje prispevke:

<http://www.rtv slo.si/slovenija/izgubljena-generacija-v-zacaranem-krogu-sibkih-zaposlitvenih-moznosti/276871>,

<http://www.rtv slo.si/slovenija/najvecji-porazenec-te-krize-generacija-zdajšnjih-tridesetletnikov/318902>,

<http://www.delo.si/novice/slovenija/tridesetletniki-generacija-z-brazgotino.html>.

preferenčna oblika dela pri mnogih delodajalcih, kar je med drugim dejavnik visokega števila t.i. fiktivnih vpisov na različne visokošolske institucije, pa tudi kršitev, ko posameznik brez študentskega statusa dela na podlagi tuje napotnice. Eden od intervjuvancev je poročal, da je bil dve leti zapored vpisan na visokošolski študij samo zato, da bi lahko delal preko študentske napotnice. Brez statusa študenta ne bi dobil možnosti za zaslužek. Po njegovem mnenju je to pogosta praksa med mladimi prekerici.

Prekernost se na ravni vsakdanjega življenja pogosto izraža kot neurejenost zdravstvenega zavarovanja, odsotnost vplačevanja v različne pokojninske sheme, nezavarovanost za primer brezposelnosti, nezmožnost trajnega reševanja stanovanjskega problema, odlaganje odločitve o oblikovanju družine v prihodnost itd. Življenjski aranžmaji se kažejo kot nenehno spreminjajoči se mozaik različnih dejavnikov. Tako na primer posameznik nekaj časa dela na kakšnem projektu, kasneje pa potrebuje finančno pomoč staršev za plačilo najemnine ali pomoč partnerja, da kupi opreme, ki jo potrebuje za delo, zadolži se pri prijateljih, da pokrije tekoče življenjske stroške, nato ponovno kaj zasluži na podlagi avtorske pogodbe ter povrne dolgove in tako dalje v negotovo prihodnost.

Prekernost je v trenutnem režimu, ko so pravice vezane skoraj izključno na zaposlitev, praviloma nekaj, kar si posameznik želi preseči. Izhodov iz prekernosti pa praktično ni. Same okoliščine prekernosti so se še močno poslabšale zaradi pričujoče krize. Za prekernost so vse bolj značilna bolj ali manj pogosta obdobja brez dela in zaslužka. Mnoge prekerne tako zaznamuje stalna eksistenčna stiska in živijo na robu revščine ali vsaj ponavljajoča se obdobja revščine, ki jih je nemogoče predvidevati in ko zaradi prepleta dejavnikov nimajo zadostnih sredstev za kakovostno življenje.

Večina intervjuvancev, ki so sodelovali v raziskavi, je poročala o obdobjih radikalne negotovosti ali revščine. Povedali so, da ne morejo sami preživeti od svojega prekernega dela, priložnosti za zaposlitev za določen čas pa niso nikdar dobili. Pomemben del mozaika preživetja zato tvori pomoč prijateljev ali družine, kar jih

postavlja v določen položaj odvisnosti. Eden od intervjuvancev je denimo z zaključkom študija izgubil pravico do cenovno ugodnega bivanja v študentskem domu in vir zaslužka, saj ni več mogel delati preko študentske napotnice. To stanje je trajalo tri mesece, tekom katerih ni uspel najti plačanega dela, posledično pa si tudi ni mogel privoščiti stanovanja v Ljubljani. Bil je brez denarja, a z željo, da bi ostal v Ljubljani, ker ni hotel nazaj domov k staršem, kjer bi bila situacija zanj še bolj neperspektivna. V tem času je bil zato odvisen od pomoči prijateljske mreže. Prijatelji so ga začasno nastanili, dokler si ni uredil stanovanjske problematike.

Druga intervjuvanka, ki ima 34 let, je prekerna, odkar je začela živeti samostojno, torej zadnjih petnajst let. Poroča, da je bila ves čas v veliki meri finančno neodvisna, vendar ji starši ali teta občasno kupijo oblačilo, podarijo denar za rojstni dan in podobno. Ta prispevek bližnjih je zelo pomemben. Z delom je do sedaj na mesec zaslužila povprečno 300 evrov, porabila jih je 350. Kako je pokrila razliko, sama ne zna natančno pojasniti, saj se situacija vsak mesec spreminja. Glede zdravstvenega zavarovanja pove, da v zadnjih petnajstih letih ni bila nikoli dodatno zavarovana, saj si stroška ni mogla privoščiti, osnovno zavarovanje pa je imela takrat, ko ji ga je plačala občina in ko je bila eno leto petinsko zaposlena. Podobno druga intervjuvanka ni bila dodatno zdravstveno zavarovana zadnjih deset let. Neurejeno zdravstveno zavarovanje ima za posledico strah pred možnimi visokimi stroški zdravljenja, če bi posameznik resno zbolel, in kaznimi, ki jih lahko doletijo zaradi neurejenega zavarovanja v prihodnje (denimo v obliki višjih premij).

Eden od intervjuvancev podobno poudarja pomen pomoči prijateljev oziroma družine: *"Sem reven. V zadnjih šestih letih sem nenehno v denarni stiski. Vsake toliko res pride nekaj tednov ali celo mesecev, ko ne rabim misliti na denar. Vendar jim vedno sledijo meseci, ko si moram izposojati, rabim pomoč prijateljev in živim na figurativne škrge. Pomemben del mojega budgeta so že leta kosila, kave in pijače, na katere me povabijo prijatelji in jih tudi plačajo, tovrstno pozornost pa lahko zaradi svoje finančne situacije le redko vrnem."* Tudi ostali intervjuvanci poudarjajo, da je

občasna ali stalna finančna pomoč staršev in drugih bližnjih pomembna pri lažšanju stisk, ki jih prinaša prekernost.

Prekernost ni nov pojav, vendar se ekonomska in socialna situacija v Sloveniji skokovito slabša in posledično se večajo negativni vidiki prekernosti. V obdobju med 2008 do 2012 je bilo po podatkih *EU Employment and Social Situation Quarterly Review* izgubljenih 67 tisoč delovnih mest. Kriza je nekatere dele populacije prizadela bolj kot druge. To velja tudi za mlade prekerne, kar je učinek več dejavnikov, ki jih v grobem povzema omenjeno poročilo: *"Ker imajo manj delovnih izkušenj, se mladi soočajo z bolj elastičnim povpraševanjem po delu kot so se delavci nekoč. Poleg tega velja, da je med mlajšimi delavci večji delež tistih, ki so slabo zaščiteni na svojih delovnih mestih, zaradi česar jih v času ekonomskega šoka doleti tudi vloga nekakšnega amortizatorja."*⁵ V Sloveniji je delež prekernih oblik zaposlitve in dela med mladimi nad povprečjem Evropske unije⁶, hkrati pa še narašča število brezposelnih mladih. Samo v zadnjem letu je delež nezaposlenih med mladimi iz 17 % v prvem četrtletju 2012 narasel na 24,4 % v prvem četrtletju 2013.⁷

Zgodbe intervjuvancev potrjujejo, da imajo mladi danes večje težave pri vstopanju na trg dela, kot so jih imele predhodne generacije. Te težave izvirajo iz fleksibilizacije trga dela, ki se v Sloveniji postopno uvaja že vsaj zadnjih dvajset let. Današnji tridesetletniki so se starali vzporedno s širjenjem prožnosti trga dela. Iz dežja študentskega dela so preko naliva fiktivnih vpisov prišli neposredno pod kap avtorskih in podjemnih pogodb. Prekernosti ne dojemajo kot prehodnega obdobja, saj so jih večletne izkušnje naučile, da ne privede do redne zaposlitve. Intervjuvanka je denimo začela resneje razmišljati o selitvi v tujino, ko je spoznala, da je v Sloveniji prekerno delala na podobnih področjih že osem let, a se njena ekonomska situacija ni izboljšala, četudi je v tem času pridobila specifična znanja

⁵ EU Employment and Social Situation Quarterly Review – June: 21 (<http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=10312&langId=en>).

⁶ Glej denimo naslednji prispevek: <http://www.dnevnik.si/clanek/1042537325>.

⁷ EU Employment and Social Situation Quarterly Review – June: 31.

in veščine. Četudi prekerni posameznik daljše obdobje dela isto ali podobno delo (sicer v različnih okoliščinah, pri več delodajalcih, na podlagi različnih pogodb ali projektov ipd.) in si tako nabere izkušenj in veščin za opravljanje tega specifičnega dela (se pravzaprav specializira), praviloma ne doseže večje stabilnosti in varnosti. Za številne je tako prekernost postala stalnica, s katero so se naučili živeti, vendar je ne sprejemajo kot pravične.

V pričujoči ekonomski krizi se za mnoge prekerne stiska povečuje. Tako so del naraščajoče populacije registriranih in neregistriranih brezposelnih, sočasno pa na nižanje kvalitete njihovega življenja vplivajo različni ukrepi, namenjeni varčevanju kot strategiji izhoda iz ekonomske krize, ki krčijo mehanizme socialne varnosti. Čeprav EU in tudi Slovenija vse več pozornosti namenja visokim odstotkom brezposelnosti med mladimi, ni videti, da bodo prihodnji ukrepi osredinjeni na zmanjševanje prekernosti. Mednarodni denarni sklad (IMF) tako denimo oktobra 2013 za Slovenijo ugotavlja: *"Prožnost trga dela je pomembna za boljše prestrukturiranje gospodarstva, ki zahteva prerazporeditev delovne sile med podjetji in med industrijami. Breme tega prilagajanja bo najverjetneje nesorazmerno padlo na mlade, ker starejši delavci uživajo visoko stopnjo zaposlitvene varnosti. Spremembe, ki bodo zmanjšale to dvojnost trga dela in povečale njegovo prožnost, so korak v pravo smer, vendar je treba njihove učinke natančno spremljati in ocenjevati."*⁸

Priložnosti za prekerno delo in zaslužek se s poglobljanjem krize manjšajo, pogoji pridobivanja dela in samega dela pa se zaostrejejo, tako da so plačila manjša, zahteva se več vloženega neplačanega dela, manjša se obseg financiranj raznih projektov iz javnih virov ipd. O tem eden od intervjuvancev pravi: *"V zadnjem času se mi dogaja, da me enostavno nihče več ne povabi, da bi opravil kakšno občasno delo za plačilo. Prej sem redno pisal za revijo, ki jo je izdajala vodilna nevladna organizacija. Te revije sedaj ni več, ker je zanjo zmanjkalo financiranja, in jaz sem s tem ostal brez nekaj sto evrov na leto. Ni bilo dosti, toda pri tem angažmaju se mi je*

⁸ <http://www.imf.org/external/np/ms/2013/102813.htm>.

vsaj zdelo, da je bilo moje delo korektno vrednoteno in odnos je bil profesionalen, kar je redkost pri prekernih oblikah dela.”

Prekerni so bili med prvimi žrtvami krize, saj jim delodajalci podjetnih in avtorskih pogodb oziroma napotnic enostavno niso podaljšali, pri čemer niso bili upravičeni do nadomestil za brezposelnost. Sočasno varčevalni ukrepi manjšajo možnosti za dostop do socialnega varstva, denimo do socialne pomoči. Te okoliščine sicer ne vodijo nujno v vsakem primeru v skrajno socialno in eksistenčno ogroženost posameznika. A za številne mlade, zlasti v času krize, je negotovost, ki jo pogojuje prekernost, eden od dejavnikov njihove visoke socialne ogroženosti. Obdobja brez prihodkov ali njihovo neredno izplačevanje so denimo velik problem za redno plačevanje najemnin. Zato se nekateri znajdejo v situaciji, ko so se prisiljeni vsaj za nekaj časa vrniti k staršem. Intervjuvanka tako pravi, da je zanjo ravno stanovanjska situacija ključen dejavnik negotovosti. Sicer pozna veliko ljudi, ki tudi nimajo zavidljive situacije na področju dela in prihodkov. A če imajo rešen stanovanjski problem, je njihovo življenje bistveno lažje. To večinoma pomeni, da živijo v stanovanju, ki je last njihovih staršev ali so jim ga kupili starši ali so ga podedovali ipd., nikdar pa za nakup stanovanja niso zaslužili sami. Intervjuvanka čuti veliko stanovanjsko stisko zadnjih petnajst let, odkar je začela živeti samostojno: *”Če si najemnik, je to tvoj osnovni problem, saj moraš že v štartu odšteti 300 evrov vsak mesec in ne moreš nič našparati, ne moreš razmišljati dolgoročno.”* Ko je bila v največji finančni stiski, se je za dva meseca vrnila k staršem, nato pa je še mesece kombinirala kratkotrajna bivanja pri različnih prijateljih. Zdaj si občasno izboljša finančni položaj tako, da v toplejših mesecih oddaja stanovanje, ki ga ima sicer v najemu, turistom. Drugi intervjuvanec se je predvsem zaradi prekernosti oziroma iz ekonomskih razlogov odločil za skupno življenje s partnerico.

Intervjuvani prekerni niso predstavniki manj izobražene populacije, vsi imajo vsaj višješolsko izobrazbo. Vendar ugotavljajo, da jim izobrazba ni prinesla boljših zaposlitvenih oziroma življenjskih priložnosti. To ne velja le za družboslovce, ampak tudi za tiste, ki imajo diplome s področja naravoslovja. Intervjuvanka je

tako povedala, da je imela ves čas izobraževanja štipendijo za nadarjene, veljala je za inovativno, njeno delo je bilo cenjeno, ko je delala preko študentske napotnice in kasneje preko pogodb. A tudi ko se je kdaj odprla kakšna možnost za redno zaposlitev, so tisti, ki so sprejemali odločitve o zaposlovanju v javnem sektorju, raje izbrali manj sposobne in bolj podredljive, neredko na podlagi vez in poznanstev. Druga intervjuvanka ima 36 let in magisterij iz naravoslovja. Za študij se je med drugim odločila tudi zato, ker je imela vtis, da bo s tako izobrazbo dobila službo brez večjih težav. Ko je pisala prošnje za službo in se prijavljala na razpise za prosta delovna mesta, je bila večkrat presenečena, ker so zaposlitev dobili posamezniki, ki so bili slabše izobraženi ali njihova izobrazba celo ni ustrezala razpisnim pogojem, vendar so bili osebno povezani s ljudmi, ki so v denimo državnih podjetjih ali javnih institucijah odločali o zaposlovanju. Ker po diplomi ni dobila službe, se je odločila še za magisterij, saj je bila upravičena do štipendije za nadarjene. Z magisterijem pa se je marsikateremu potencialnemu delodajalcu zdela preveč izobražena, vendar brez konkretnih delovnih izkušenj. Končno je zaposlitev našla v Italiji, kjer so ji ponudili stimulatívno delovno okolje in dobro plačilo. Zdaj pa se tudi tam njen delodajalec spopada s krizo, zaradi česar je med zaposlenimi vse več strahu pred izgubo zaposlitve.

MOBILNOST PREKERNIH MLADIH V EVROPSKI UNIJI

Stanje na trgu dela in nadaljevanje negativnih trendov prekerizacije populacijo prekernih mladih sili v iskanje priložnosti v tujini. To se kaže v povečevanju števila tistih, ki bodisi aktivno razmišljajo o emigraciji bodisi so že v procesu selitve. Najpogostejša izbira so države članice EU, v manjši meri pa tudi geografsko bolj oddaljene države, ki so tradicionalno veljate za države emigracije, denimo Nova Zelandija, ZDA in Avstralija, čeprav trend v zadnjem obdobju narašča.

Ena od pomembnih vrednot, ki jih spodbuja EU, je mobilnost njenih državljanov na ozemlju držav članic. Mobilnost v EU je sicer širok pojem, ki zajema vse od spodbujanja študentskih in drugih izmenjav, preko vseživljenjskega učenja, do

pravice do proste izbire prebivališča, pravice do iskanja dela in zaposlitve ali izvajanja storitev v drugih državah članicah EU in še marsikaj. Ker je mobilnost znotraj EU olajšana, je razumljivo, da se mladi, ki se soočajo s pomanjkanjem perspektive v Sloveniji, čedalje pogosteje odločajo za to opcijo.

V Sloveniji se povečuje delež tistih, ki so zainteresirani za stalno selitev v drugo državo, od tega jih polovica želi v države EU. Število tistih, ki to načrtujejo v naslednjih dvanajstih mesecih, se je domnevno podvojilo.⁹ To potrjujejo uradne statistike, saj naj bi se leta 2012 iz Slovenije izselilo 8191 oseb, med njimi 2594 mlajših od trideset let, kar je najvišja številka po letu 1991. "V letu 2012 se je iz Slovenije odselilo rekordno število slovenskih državljanov. Skoraj dve tretjini državljanov Slovenije, ki so se lani odselili, bosta nove priložnosti iskali v drugih državah članicah EU, predvsem v Nemčiji in Avstriji. Med odseljenimi državljani Slovenije jih je bilo skoraj polovica (47,7 odstotka) starih med 20 in 44 leti, med osrednjimi razlogi za odhod pa sta iskanje zaposlitve in nadaljnje izobraževanje, po poročanju STA ugotavljajo na statističnem uradu."¹⁰

SUBJEKTIVNI RAZLOGI ZA SELITEV IN IZKUŠNJE EMIGRACIJE

Vsaka raziskava migracij se sooča z metodološkim izzivom, da je selitev vseobsegajoče dejstvo v posameznikovem življenju, zato je migracijo in razloge zanjo zapleteno razgrinjati ne da bi proces selitve zvedli zgolj na eno dimenzijo. Raznolikost možnih definicij in s tem interpretacij se pojavi že pri vprašanju, kje in na kakšen način iskati relevantne podatke (zavodi za zaposlovanje, upravne enote, statistični uradi?), saj je potrebno opredeliti, kdaj sploh lahko govorimo o selitvi. Ali lahko o njej govorimo že tedaj, ko oseba nekaj (koliko?) časa dejansko živi v drugi državi? Ali tedaj, ko v tujini prijavi začasno bivališče? Ali šele tedaj, ko v tujini

⁹ Glej Prilogo 1 k EU Employment and Social Situation Quarterly Review, June: 38. Še vedno je delež tistih z resnim namenom relativno majhen v primerjavi z ostalimi državami EU.

¹⁰ <http://www.mladina.si/146816/prisiljeno-izseljevanje-mladih-talentov-je-socialna-tragedija/>.

prijavi stalno bivališče? Prva opredelitev bi zajela tudi pojav t.i. skrite (prikrite, nedokumentirane) emigracije, ki pa jo je težko celovito odkrivati in raziskovati. Druge opredelitve pa so morebiti preveč formalne in pojav emigracije prikazujejo le delno in zato nepravilno.

Nadalje, zvesti odločitev za selitev zgolj na ekonomske razloge pomeni hudo poenostavitev, še posebej v primeru posameznikov in posameznic, ki v državi selitve niso imeli zajamčenih zaposlitev in ki so ciljna skupina te raziskave. Odločitev za emigracijo vodi preplet okoliščin, v katerih se znajde posameznik, socialni položaj je sicer pomemben, a le eden od dejavnikov. Posamezniki se denimo selijo zaradi partnerstev, kar je botrovalo odločitvi za odhod pri dveh intervjuvankah. Preselijo se tudi na destinacije, za katere ocenjujejo, da jim bodo omogočile bolj kvalitetno življenje predvsem iz neekonomskih razlogov (kulturne in druge ponudbe, svetovljanstvo, značilno za metropole, nova poznanstva itn.), kar je pomembno vplivalo na odločitev pri treh intervjuvancih. Dejavniki emigracije, ki so ga navajali intervjuvanci, je tudi splošna negativna družbena klima v Sloveniji. Intervjuvanka, ki živi med Belgijo in Berlinom, denimo pravi, da pri njej odločitve za selitev ni vodilo iskanje dela, temveč pobeg iz provincialnosti in depresije, ki se je v zadnjem času in še posebej pod vplivom krize razmahnila v Sloveniji. Pravi, da je v Sloveniji za mlade res težko, ker nimajo kakovostnih in dostojnih možnosti za zaposlitev in zaslužek, zaradi česar se psihološko počutijo, da so v brezizhodnem položaju. Vendar je njo vodila bolj želja po svobodi in izkušnjah, ki jih nudi emigracija, in s tega vidika je bila njena odločitev emancipatorna. Evropske metropole nudijo več priložnosti, nova poznanstva, več možnosti samorealizacije. Navedeno je potrdila tudi intervjuvanka, ki zadnje leto živi v Nemčiji ter intervjuvanec, ki je v procesu selitve in ki pravi, da je splošna družbena klima v Sloveniji zadušljiva in depresivna. To pa je slabo okolje za življenje. Meni, da se to stanje ne bo kmalu izboljšalo, kvečjemu nasprotno. Ko drugim omeni, da nameravata s partnerko v kratkem migrirati, ga radovedno sprašujejo o podrobnostih in pogosto tudi sami priznajo, da bi radi odšli iz države. Ta želja po selitvi je po njegovem mnenju močna med pripadniki njegove generacije, ki je končala izobraževanje in se počasi bliža tridesetim letom. Odhod

se tako kaže kot posledica kompleksnega razmisleka, ki upošteva individualne izkušnje ter oceno stanja v družbi in tako vključuje ekonomske, družbene, psihološke in ostale okoliščine. Po drugi strani je pri eni od intervjuvank najpomembnejšo vlogo pri odločitvi za selitev vendarle odigrala njena težka ekonomska situacija, saj pravi, da ni več videla perspektive v Sloveniji. Še eden od intervjuvancev je poročal, da je v spletu dejavnikov, ki so ga pripeljali do odločitve za emigracijo, imelo pomembno vlogo spoznanje nekega "prostega teka v družbi in sistematično izginjanje prostora za razvijanje mojih potencialov." Šlo je torej za občutek, da mu tukajšnje družbene okoliščine ne nudijo zadostnih možnosti samorealizacije, kar zajema ne le delo in zaslužek, temveč širše dejavnike kakovosti življenja.

Mladi se tako odločijo za odhod v druge države EU zaradi njihove gospodarske razvitosti, a hkrati tudi zaradi relativne enostavnosti selitve. EU namreč omogoča mobilnost delovne sile in daje svojim državljanom pravico do iskanja dela ter zaposlovanja v državah članicah. Države torej ne smejo privilegirati svojih državljanov na trgu dela, pač pa morajo biti vsi državljani EU na trgih dela držav članic enakopravni. Ta formalna ureditev dodatno spodbuja mnoge mlade, da si iščejo priložnosti za zaslužek in življenje izven meja Slovenije v drugih državah EU.

Hkrati je danes selitev, še posebej na območju EU, enostavnejša in dostopnejša kot kadarkoli v preteklosti, ker imajo mladi prekerni več izkušenj s potovanji, več znanja o državah, v katere se selijo, pogosto predhodno poznajo njihov jezik, lahko potujejo brez potnega lista in viz, na voljo so cenovno ugodni leti, večinoma uporabljajo povsod isto valuto. Poleg tega lažje komunicirajo zaradi sodobnih tehnologij, pogosti so tudi obiski partnerjev, prijateljev in sorodnikov, tako da lahko navkljub selitvi ves čas ohranjajo tesne stike s socialnimi mrežami v matični državi. Posledično emigracijo ne dojemajo kot radikalno življenjsko spremembo. Odločitev ni dokončna, saj se lahko kadarkoli vrnejo. Tako eden od intervjuvancev pove: *"Šel sem v London enostavno zato, ker sem lahko šel. Birokracija mi nikoli ni bila blizu in ukvarjanje z vizami in delovnimi dovoljenji mi vzbuja odpor. Tam sem imel tudi nek prijateljski krog, ki mi je služil kot neke vrste oporišče za začetek. Bolj*

kot realizacija nekega resnega življenjskega načrta je bilo moje bivanje v Londonu nek poskus preloma z začaranim krogom občasni priložnosti in inercijo v vseh vidikih življenja, ki sta nekako prevladovali v Sloveniji.” To sta potrdili dve intervjuvanki, ki sta opozorili, da obstaja tovrstno prepričanje tudi med družino in prijatelji v Sloveniji. Zaradi rednih stikov s pomočjo sodobnih tehnologij ter možnosti cenovno dostopnega potovanja naj bi se povečala pričakovanja, da oseba ne glede na selitev aktivno sodeluje v socialnem življenju v Sloveniji, še posebej v primeru družinskih stisk. Obenem pa sta poudarili, da to ne izniči popolnoma občutka izkoreninjenosti, ki je pogosta izkušnja emigracije.

A kljub pravici do mobilnosti, ki jo imajo državljani EU, je ta še vedno povezana z določenimi administrativnimi zahtevami. V primeru selitve v drugo državo EU mora posameznik spremeniti naslov prebivališča, lahko se prijavi na zavod za zaposlovanje v drugi državi EU, urediti si mora zdravstveno zavarovanje ipd. Vendar pa pri postopku urejanja statusa obstajajo določena nesorazmerja med formalnimi zahtevami in prakso. Intervjuvanec, ki je šel v London, si denimo nikoli ni uredil nobenega statusa v Veliki Britaniji. Intervjuvanka, ki živi izmenično med tremi državami EU, pa pravi, da ni popolnoma jasno, kakšne so relacije med prijavi stalnega in začasnega bivališča v različnih državah ter kakšne pravice iz tega izhajajo. Skoraj dve leti namreč ni prenesla prijave bivališča iz Slovenije, kljub temu, da je redno živela v Nemčiji. Nato si je tam uredila stalno prebivališče, a je zaposlitev našla v drugi državi EU, kjer si je uredila začasno bivališče, hkrati pa občasno še vedno dela tudi za slovensko podjetje.

Izhajajoč iz intervjujev si mladi prekerni, ki se odločijo za selitev v drugo članico EU, v praksi ne uredijo vedno statusa. Za to je več razlogov. Prej kot pravo zaposlitev denimo najdejo delo na črno ali slabo plačano in občasno prekerno delo, kar pa ne omogoča ureditve statusa delavca. Tako je ena od intervjuvank, ki je živela v Amsterdamu, povedala, da je za preživetje zaslužila tako, da je pazila otroke in za svoje dele prejemale denar na roke. Delala je neformalno, a je bila za svoje delo razmeroma dobro plačana. Na Nizozemsko je odšla s partnerjem, vendar si tam nikdar ni posebej uredila statusa, formalno je bila torej le turistka. Druga

intervjuvanka ima podobno izkušnjo. Pravi, da je več razlogov, zaradi katerih je še vedno uradno prijavljena v matični državi, ne pa v državi, kjer dejansko živi. Težave je imela s prijavo stalnega bivališča na naslovu, kjer je dejansko živela, ker lastnik stanovanja za to ni dal soglasja. Obstajajo še drugi razlogi, da ne prijavi prebivališča v drugi državi, kjer dejansko živi. Eden od njih je zdravstveno zavarovanje, ki je zanjo ugodnejše v matični državi. Dve intervjuvanki, ki imata urejeno bivališče v državi selitve, pa sta ta postopek sprožili šele po več mesecih ali letih, ko so to od njiju zahtevale okoliščine.

Marsikateri mladi, ki se odloči za emigracijo v drugo državo EU zaradi iskanja dela, torej formalno ne udejanja mobilnosti delovne sile znotraj EU. V drugi državi ima kvečjemu status turista ali obiskovalca, čeprav tam pravzaprav živi in dela ali išče priložnosti za zaslužek. Govorimo lahko o nekakšni skriti emigraciji revnih in prekernih, ki delajo (*working poor*) in ki je uradne statistike ne pokažejo. Tovrstna emigracija posameznika ne reši iz začaranega kroga slabo plačanih začasnih del in s tem pomanjkanja sredstev za življenje. Razlog je na eni strani v tem, da je prekerizacija mladih proces, ki ne poteka samo v Sloveniji, temveč v celotni EU in širše v svetu. Poleg tega formalna pravica do mobilnosti v EU vselej trči ob dejansko stanje raznih neformalnih ovir, ki onemogočajo dejansko enakopravnost iskalcev zaposlitve iz drugih držav EU. Četudi so bile negativne posledice prekernosti v Sloveniji motiv za selitev večine intervjuvancev v druge dele EU, jih je tam pričakalo še več prekernosti. Vendar med intervjuvanci ni bilo zaslediti iluzije, da bodo s selitvijo ubežali prekernosti. V tujini, zlasti v velikih metropolah, je namreč še vedno na voljo več priložnosti za delo in druge oblike realizacije mladih.

Intervjuvanci so pogosto poročali, da je emigracija za posameznika tudi težka izkušnja, celo tedaj, ko prinese izboljšanje ekonomskega položaja. S selitvijo se namreč posameznik oddalji od podpornih socialnih mrež in stikov, ki jih je dolga leta negoval in razvijal doma, v novi državi pa je težko na hitro pridobiti nove. Intervjuvanka tako pravi, da je zanjo emigracija čustveno naporna: *"Po več letih opaziš, kako distancirani so stiki v Sloveniji, kar je logično, saj ne moreš ohranjati*

tako tesnih odnosov. Ne zapustiš zgolj fizično prostora, ampak zapustiš tudi socialne mreže. Gre za številne čustvene in druge procese, ki se lahko pokažejo šele čez več let. Verjetno ne bi vztrajala, če ne bi imela vsaj nekaj ljudi okrog sebe že takrat. Ne zgolj partnerja, saj je preveliko breme za partnerja, če si odvisen zgolj od njega. To namreč pogosto pomeni, da s težavami preveč obremenjuješ zgolj eno osebo, denimo s socialnimi stiskami, pričakovanji finančne in emocionalne oporo itn.” Intervjuvanec pa v zvezi s tem pravi: *”London je res megalomanski in tam dobiš občutek totalne pogrešljivosti in osamljenosti. Stvari, ki so v Ljubljani običajne, imajo v Londonu povsem druge razsežnosti. Vsako negovanje osebnih stikov je cel projekt, saj je težko uskladiti urnike in logistiko tudi za tako trivialne stvari kot je srečanje s prijateljem na kavi ali ob pivu. Poleg tega v mesto nenehno prihajajo novi in novi ljudje iz celega sveta, ki iščejo svojo priložnost, kar pomeni, da te nihče ne bo čakal. Ali postaneš del te mašinerije ali pa te enostavno izpljune. In nihče tega ne opazi. Zame je bilo to precej močno spoznanje.”*

Izkušnje intervjuvancev posredno, a vendarle vztrajno povezuje prepričanje, ki je pogosto spregledano. Četudi je šlo v vseh primerih za individualne in prostovoljne odločitve posameznikov in posameznic, ki so hoteli s selitvijo spremeniti svoje življenje, jih druži občutek, da je bil pri tem prisoten tudi element strukturne prisile ali vsaj objektivne nuje, saj se v primeru, ko bi v Sloveniji imeli možnosti za po njihovih ocenah dostojno življenje, ne bi vsi intervjuvanci odločili za emigracijo. Neke vrste vdanost v tovrstne objektivne procese izraža intervjuvanec, ki pravi, da gre pri njegovi skorajšnji selitvi na Novo Zelandijo za to, da *”izkoristi možnost, dokler jo sploh še ima”*, saj so do vizuma, ki ga je pridobil, upravičeni zgolj mladi do dopolnjenega tridesetega leta.

Nekateri posamezniki, vključeni v raziskavo, so razmišljali tudi o vplivu njihove emigracije na družbo, ki jo zapuščajo. Na kvaliteto življenja v določenem mestu namreč vpliva tudi obstoj naprednih družbenih gibanj, avtonomnih prostorov, političnih in drugih iniciativ, socialnih mrež, aktivnih skupin ter posameznikov. Nekaj intervjuvancev je bilo pred emigracijo dejavnih v tovrstnem družbenem življenju. Eden izmed njih pravi, da mu je bilo zaradi vpetost v kolektiv, ki deluje v

enem od avtonomnih centrov v Ljubljani, veliko lažje premagovati stiske težke eksistencialne situacije. Hkrati pa opozarja na paradoks: *”Ta je v tem, da se leta zavzemaš za obrambo nekih delavskih pravic, za dobrobit družbe, skušaš graditi neke politične platforme, ki bi problematizirale stvari kot so prekernost, sindikalno organiziranje, in preko tega zgraditi neko družbeno moč. Potem te pa ravno to, o čemer tako razmišljaš in govoriš, udari po glavi na povsem individualni ravni. Znajdeš se v neki brezizhodni situaciji in potem loviš zadnje momente, da lahko pobereš šila in kopita in greš.”* Povečana emigracija oseb, ki so posebej dejavne na različnih področjih družbenega življenja, krni raznolikost zlasti urbanih središč in na daljši rok dodatno oži življenjske možnosti in niža kvaliteto življenja, ki jih nudi mesto. Intervjuvanka tako opaža, da je glavno mesto Slovenije vse bolj enodimenzionalno: *”Normalizacija Ljubljane je napredovala do te mere, da če nisi oseba, ki ti je všeč v petek ali soboto zvečer sedeti v barih za Ljubljanico, če potrebuješ drugačno mesto, nimaš kam iti.”*

ODPRTA VPRAŠANJA

Cilj pričujočih etnografskih fragmentov ni bil podajanje celovite slike pojava emigracije prekernih mladih v EU. Na njihovi podlagi smo želeli natančneje opredeliti polja, ki bi jih bilo treba dodatno raziskati za boljše razumevanje tega družbenega procesa. Nekatera izmed njih so zagotovo:

- Pri odločitvi za migracijo se prepletata individualni in strukturni vidik. Izhajamo iz koncepta prekernosti kot enega od možnih vzrokov za povečano emigracijo iz Slovenije, ki pa ga razumemo onkraj opisovanja zgolj delovnih pogojev. Zato je potrebno pri raziskovanju upoštevati individualne motive za selitev in jih razumeti kot rezultat kompleksnega spleta dejavnikov, ki gredo onkraj zgolj ekonomske ravni življenja. Kako zadovoljivo pojasniti tako kompleksen pojav kot je emigracija in upoštevati čim več dejavnikov, ki vplivajo nanjo?

- Kako emigracijo mladih razumeti v povezavi s posebnostmi lokalnega konteksta? Med specifične slovenskega prostora sodijo denimo poseben razvoj slovenskega gospodarstva, vključno s privatizacijo, potek reform slovenskega izobraževalnega sistema, posebnosti slovenskega trga nepremičnin in stanovanjske politike (visok delež lastniških stanovanj, visok delež mladih, ki živijo s starši, visoke najemnine v mestih, nedostopnost stanovanjskih kreditov za prekerno zaposlene itn.). Vsi ti dejavniki pomembno določajo priložnosti mladih, vplivajo na kvaliteto življenja ter občutek varnosti.
- Na kakšen način odliv prebivalstva vpliva na družbeno kohezivnost in kvaliteto družbenih vezi v času, ko se socialna varnost, ki jo daje država, manjša in obstaja potreba po novih socialnih mehanizmih za odpravljanje negativnih učinkov obče družbene negotovosti?
- Na emigracijo izdatno vplivajo ekonomski in politični procesi, posebej v času ekonomske krize. Učinki varčevalnih ukrepov in krčenje države blaginje se izražajo po celi EU, vendar različno intenzivno. Odseljevanje dela populacije, predvsem mladih, je tako mogoče razlagati tudi kot posledico politik zategovanja pasov v perifernih državah EU (Grčija, Portugalska, Italija, Španija, Irska idr.). Kako emigracijo iz Slovenije umestiti v ta evropski kontekst in jo razumeti kot del procesa spreminjanja evropske krajine?
- Emigracijo ni mogoče preučevati ločeno od procesov imigracije, čeprav gre za obratnosmerna pojava, ki ju določajo različni dejavniki. Iz podatkov Statističnega urada denimo izhaja, da je skupaj s tujci lani Slovenijo zapustilo 14378 oseb, priselilo pa se je 15022 oseb.¹¹ V Slovenijo se je lani priselilo 2741 slovenskih državljanov, ki so bili povprečno stari 37,8 let, med njimi je bilo po ugotovitvah statistikov kar nekaj družin. Slovenijo si je

¹¹ http://www.siol.net/novice/slovenija/2013/08/razbiti_miti_1.aspx.

kot nov dom v letu 2012 izbralo tudi 12281 tujih državljanov, predvsem iz držav z območja nekdanje Jugoslavije.¹² Včasih se iste osebe pojavljajo v obeh evidencah, kot izseljenci in priseljenci hkrati. Vprašanje je, kakšne so razsežnosti tovrstne dvojnosti in kateri so razlogi zanjo? Kako so ljudje, ki so del teh migracijskih tokov, vključeni v družbo ali njene dele?

- Kako se izogniti interpretacijam migracij, ki jih vodijo nacionalistični diskurzi? Pojavlja se denimo argument, da se z emigracijo mladih razkraja nacionalno tkivo družbe, umanjka pa pogled osredotočen na pridobitve, ki izhajajo iz transnacionalne izmenjave. Na drugi strani se v nekaterih državah EU, kamor se v večji meri preseljujejo državljani iz drugih članic, pojavlja argument o socialnem turizmu. Ta prispeva k interpretacijam, da se ljudje iz drugih delov EU selijo le zato, da bi izkoristili socialne ugodnosti, ki jih nudi država blaginje, ne pa da bi delali v državi gostiteljici ali prispevali k dobrobiti njenega prebivalstva.¹³

- Kako razumeti emigracijo celovito in historično, torej onkraj razlag, ki izhajajo iz ekonomskega diskurza in kot proces, ki je bil vedno del družbenega življenja? Prevladujoče razlage migracij pogosto preveva neoliberalno razumevanje, ki poudarja, da je svet globaliziran, države pa se nahajajo znotraj teh globalnih ekonomskih procesov. Njihov prvenstven izziv je zato pritegniti določene koristne tokove investicij, dobrin, storitev in seveda oseb ter učinkovito odvrniti tiste, ki ne veljajo za koristne (t.i. *push-pull* model). Zaželeni profili priseljencev so tisti, ki naj bi pripomogli k ekonomski rasti, zlasti mladi kadri, ki so visoko izobraženi, in drugi delavci,

¹² <http://www.mladina.si/146816/prisiljeno-izseljevanje-mladih-talentov-je-socialna-tragedija/>.

¹³ <http://www.europarl.europa.eu/news/sl/news-room/content/20131021STO22712/html/Socialni-turizem-se-ljudje-selijo-zaradi-sluzb-ali-socialnih-ugodnosti>

Študija Evropske komisije pa je pokazala prav obratno, da so priseljenci bolj verjetno tisti, ki v proračun države gostiteljice več prispevajo, kot iz njega dobijo.

zaposljivi v deficitarnih poklicih. Ob tem pa se večinoma zanemari prispevek migrantov v drugih sferah življenja.

ZAKLJUČEK

V osebnih zgodbah prekercev, ki so sodelovali v pričujoči raziskavi, se zrcalijo strukturne spremembe na prostoru Evropske unije. Na eni strani gre za pospešeno prekerizacijo celih populacij, ki ljudi sili v iskanje priložnosti drugje, na drugi strani pa za spremembe na trgu dela in področju socialnih pravic. Ti procesi med krizo neproporcionalno bolj prizadevajo periferne države kot so Grčija, Portugalska ali Slovenija, kar se izraža v povečani emigraciji iz teh držav. Za emigracijo se seveda najlažje odločijo mladi, ki nimajo rednih služb, premoženja in otrok. EU se torej v krizi spreminja, kar se med drugim kaže v povečanih migracijah iz periferije proti evropskim metropolam. Tam sicer ni manj prekernosti in prišleki se navkljub načelni enakopravnosti v resnici hierarhično vključujejo v družbeno življenje. V evropskih metropolah je zanje le več priložnosti za delo in zaslužek ter več možnosti realizacije potencialov mladih. Subjektivni motivi in izkušnje mladih, ki so se odločili za selitev, so izjemno raznoliki. Vsekakor je realnost kompleksnejša od prevladujočih predstav o begu možganov in drugih diskurzov, ki so v ospredju razlag emigracije mladih v času krize in zahteva nadaljnje raziskovanje.

Raziskava je tako potrdila, da so motivi za emigracijo povezani s prekernim položajem mladih, ki pa ni povezan zgolj z zaposlitvenim statusom. Negotovi pogoji življenja izhajajo iz zanje neugodnih razmer tudi v drugih družbenih sistemih, kot so stanovanjske politike, reforme izobraževalnega sistema, krčenje socialnega varstva itn., katerih učinek je marginalizacija in grožnja revščine. Obenem tako ne moremo trditi, da je prekerizacija zgolj posledica pričujoče ekonomske krize, temveč je proces, ki se odvija vsaj zadnjih dvajset let, v času krize pa se intenzificira. Raziskava je potrdila tudi, da prekernost ni prehodno obdobje mladih do tridesetega leta, temveč pomeni stalni pogoj eksistence tudi za posameznike in posameznice nad to starostno mejo. Kakršnokoli reševanje negotovega položaja

mladih v Evropi bo moralo tako upoštevati kompleksnost te problematike in jo nasloviti celostno, upoštevajoč tudi dejavnike, ki niso vezani na zaposlitvene priložnosti.

